

fan

KLIF EN GAAST

Ald nijs út Gaasterlân

ZUYDER

ZEE

Colofon

Fan Klif en Gaast is een uitgave van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân en verschijnt twee keer per jaar, in mei en november.

Nummer 6, mei 2009

Redactie:

Iris Maaskant-Fey maask@planet.nl tel. 0514-602909

Gerke Walinga windwerk@hetnet.nl tel. 0514-571530

Auke Hylkema auke.hylkema@planet.nl tel. 0514-603936

Vormgeving en opmaak:

Jan Maaskant maask@planet.nl

ISSN - nummer : 1876 - 8091

Wilt u ook iets in dit tijdschrift publiceren over de geschiedenis van Gaasterland? Neem dan contact op met de redactie.

Het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân stelt zich tot doel de geschiedenis van Gaasterland te bestuderen en de kennis daarover te verspreiden en te bevorderen. Onder Gaasterland wordt verstaan de (geologische) streek van Reade Klif tot en met Spannenburg en van de Wâlde tot en met Tacozijl.

Donateurs van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân ontvangen het tijdschrift gratis. U wordt donateur door minimaal € 10,- per jaar over te maken op rekeningnummer 1261.95.544 t.n.v. Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân te Oudemirdum. Vergeet niet daarbij uw adresgegevens te vermelden!

Secretariaat Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân:

De Brink 4, 8567 JD Oudemirdum, tel. 0514-571777 email: hwg@marenklif.nl

Het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân heeft een verjaarskalender uitgegeven. Deze eeuwigdurende kalender bevat fraaie oude afbeeldingen van alle Gaasterlandse dorpen en van Sleat. De ansichten zijn afkomstig uit de verzameling van Herman Mous.

Iedereen die donateur is of wordt van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân (minimaal € 10,-) krijgt de kalender gratis. Hij is ook los te koop voor € 8,00 bij Boekhandel De Jong in Balk en bij Informatiecentrum Mar en Klif in Oudemirdum.

Foto voorpagina: Fragment van het toegangshek naar het kerkhof in Harich. De zandloper symboliseert het vergaan van de tijd.

Van de redactie

Financiële motieven zijn doorgaans aanleiding om van woonplaats te veranderen en afstanden spelen daarbij geen rol meer, immers met de hedendaagse vervoersmogelijkheden ben je snel weer (even) terug. Dat was midden 19e eeuw wel anders: Uit geloofsovertuiging je vertrouwde woonomgeving verlaten, wetend er misschien nooit terug te keren. Jan Zantema vervolgt zijn verhaal over de Fine Menisten uit Balk die hiervoor kozen en een bewaard reisverslag van één der landverhuizers geeft een beeld van de zeer bijzondere ervaringen die dat opleverde.

Over een initiatiefrijke familie die verkoos om in ons eigen omgeving een nieuwe toekomst op te bouwen en grote landontwikkelingsprojecten tot stand bracht die tot op de dag van vandaag het beeld van het landschap bepalen, vertelt ons Aafke F. Meinesz een nazaat uit dit invloedrijk geslacht.

De op 22 april door het HWG georganiseerde lezing met als onderwerp "Funerair erfgoed in Gaasterlân-Sleat" werd verzorgd door Leon Bok. Zeer deskundig en ruim gedocumenteerd leidde hij ons langs een grote verscheidenheid aan grafmonumenten. Ook zijn samenvatting van de lezing doet met andere ogen kijken naar de toegepaste verschijningsvormen en de op kerkhoven en begraafplaatsen verbeeldde grafsymboliek.

Een uitgave van Klif en Gaast met opnieuw artikelen van zeer uiteenlopende aard. Wilt U een bijdrage leveren of meewerken aan het vergaren van meer geschiedkundig interessante zaken Gaasterlân betreffend, laat ons dat weten door te bellen met het Museum Mar en Klif te Oudemirdum tel 0514 571777

G.Walinga.

Wapen van de familie Poppes op het familiegraf in Harich.

De gemeente fan de ‘Fine Menisten’ te Balk (ferfolg)

Koarte ynhâld fan it foarige:

Al in de 16-e ieu moat de boaiem lein wêze foar de gemeente fan de s.n. ‘Fine Menisten’, in konservative rjochting fan de Doopsjesinden, yn Balk. Dizze gemeente stie tige op himsels. Yn 1854 kaam hjir in ein oan, mei’t it grutste part fan de gemeente emigrearde nei Amerika. It hoe en wêrom yn it folgjende artikel.

Nei Amerika.

Wêrom emigrearje?

Wat wie de oanlieding om yn de jierren 1853 en 1854 massaal (mar in lyts tal, meast âlderen, bleau yn Balk achter) nei Amerika te emigrearjen? As direkte oanlieding wurdt meastal neamd de wegering om yn militaire tsjinst te gean. Dizze tsjinst wie langer ferplichte; men koe der net ûnderút. En it jout neat: yn ús argyf is in skriuwen fan Haitje Hantjes Visser oan de autoriteiten mei it fersyk om frijstelling fan tsjinst wegens godstsjinstige beswieren.

Wierskynlik hat der mear te rêden west. “Wie sal de diepten van het menselijk hart doorgronden?” skriuwt ds. D.S. Gorter, de earste dûmny fan de “nije” gemeente, yn 1854. Der binne oanwizingen dat der ûnrêst ûntstie yn de gemeente. It waard dreger om de jeugd fêst te hâlden, en der ûntstie wierskynlik in gefoel fan ûnbehagen by de liederen, dat op it lange ein de gemeente it tsjin de opkringende wrâld ferlieze moatte soe. Mar hoe en wat - it bliuwt rieden.

De emigranten.

Op 9 april 1853 begûnen de earste lânferhuzers, de famyljes Rijstra, Smit, Siemensma en Haitjema, oan de reis nei Amerika. Se hiene de opdracht dêr om te sjen nei in geskikt plak om har nei wenjen te setten. Lieders wiene Ruurd Johannes Smit en Ruurd Jacobs Siemensma, beide foargongers fan de gemeente en tagelyk swagers. Nei in lange reis en gâns omswalkjen kamen se oan yn Goshen yn de steat Indiana. Fandêr koe in posityf berjocht nei it thúsfrent stjoerd wurde, wêrnei op 7 april 1854 noch trije húshâlding nei Amerika teagen en op 26 april nochris trije. Yn totaal 52 minsken ferlieten it betroude stee; mar 14 leden fan de âlde gemeente bleaune oer ..

Nijsgjirrich is in bewarre bleaune brief, dy’t Ruurd Siemensma op 17 april (se wiene doe al acht dagen ûnderweis ...) út Liverpool nei it thúsfrent stjoerde. Hy beskriuwt de reis fan Balk fia Teakesyl mei de boat nei Hollân, wêr’t op sneintemoarn de tsjinst yn Spaarndam bywenne wurde koe. Dêrwei fierder mei in sylboat by de krekt droech mealde Haarlemmermar lâns nei Rotterdam. Dan mei de stoomboat nei Goole yn Ingelân. Ut Goole mei de trein nei Liverpool, wêr’t yn in loazjemint wachte wurde moast op de Glasgow, dy’t se nei Amerika bringe soe. In reis, ûnbegryplik yn ús tiid!

Yn Amerika.

Oer it wjerfarren fan de Balkster immigranten komme wy û.o. wat te witten út it dei-

boek dat Grietje Jacobs Siemensma (1820-1911) byhold. Hja wie in suster fan Ruurd Jacobs Siemensma en troude mei Ruurd Johannes Smit. Yn Amerika libbe hja fierder ûnder de namme Margaret Smith. Oer de reis nei Amerika skriuwt se:

‘Wij verlieten Gaasterland en na heel wat avonturen en teleurstellingen ontmoetten we 4 Juni een oude Doopsgezinde predikant, Jacob Christoffel, die veel voor ons gedaan heeft. Wij logeerden bij hem tot 8 Juni. Toen huurden wij een blokhut, waar wij met drie gezinnen in woonden. Bauke Wybes, Ruurd Johannes en Ruurd Jacobs, zodat wij zondag 12 Juni het geluk hadden het woord van God te kunnen lezen’.

Wat dy avontueren en foaral de teleurstellingen oangiet, Jacob van Hinte, dy’t stúdzje makke hat fan ferskillende groepen dy’t fanwege it Leauwen nei Amerika emigrearden, skoot de tsjinslaggen foaral op it feit dat de Balksters frjemd stiene foar de Amerikaanske wize fan libjen; hja wiene it sa oars wend.

Obed Ruurds Smith, soan fan Ruurd Johannes Smit

Ien fan de wrâldreizigers skriuwt:

‘Al drie weken hebben we geen bed gezien; nachten hebben we doorgebracht ergens op een bank we beschikten zelfs niet over een kamer, waar we op de grond konden gaan liggen’.

Sa as Margaret yn har deiboek beskriuwt, krigen se einlings yn Goshen stipe en meiwurking. Marie Yoder, dochter fan in dûmny út dy krite, jout in, wierskynlik wat romantisearre, ferslach fan de oankomst op it stasjon fan Goshen. Twa jonges út de húshâlding fan de Famylje Stump wiene nei it stasjon gongen om de trein oankommen te sjen, dat wie doe noch wat bysûnders. (De spoarferbining mei Goshen wie noch mar koart ta stân kommen). Se fertelden thús fan de frjemde minsken, dy’t opfoelen troch har klean en in frjemde taal; reizigers dy’t der wurch útseagen. Dúdlik,

dat hjir ús Balkster menisten mei bedoeld binne. Us immigranten, dy't in deimannich letter, min of mear tafallich, mei de famylje yn kontakt kamen. In lid fan dizze famylje troude letter mei in neikommeling fan ien fan de immigranten en in jier as wat lyn troffen wy yn de hjoeddeiske Balkster Formoanje in ôfstammeling fan dit echtpear! It sprekt hast wol fansels, dat de pioniers, neidat se har nei wenjen set hiene yn neamde blokhut, har dêr net mar wat deljoegen. De manlju gongen der op út en seagen kâns net al te djoere grûn te keapjen. Grûn, dy't noch wol hielendal bewurke wurde moast: beammen moasten kappe wurde, grûn sljochte en omhakke. En dan: elk moast syn eigen hûs bouwe!

Wat it tsjerklik libben oangiet, as in ienheid bleau de Balkster gemeente net bestean. Dêrfoar kamen de leden ek te fier fan elkoar te wenjen. Ferskil yn opfetting iepenbiere him no ek: de meast konservativen sluten har oan by soartgenoaten as de Amish, de mear foarútstribjenden sochten lyktinkenden op. Ien fan de liederen, Ruurd Johannes Smit, preke noch oant 1889 yn it Nederlânsk, de oare lieder, Ruurd Jacobs Siemensma, stoar al yn 1854.

Nei de emigraasje.

It moat de 14 oerbleaune leden fan de âlde gemeente frijend oankommen wêze, neidat de kearn fan de gemeente nei Amerika tein wie. Hoe no fierder? Ien fan de Oudsten, Haitje Hantjes Visser, wie de gemeente trou bleaun, mar hy wie al âld. Nee, de gemeente sa't er wie, wie langer net yn stân te hâlden; foaral net, doe't der in tarin kaam fan nije leden, dy't foarhinne net tolereard waarden. Allinne al yn 1854 gongen 32 menisten mei atestaasje oer nei de gemeente yn Balk: 10 fan har wiene dêrfoar oansluten by de gemeente yn Warns, ek 10 kamen fan Wâldsein oer, 5 wiene lid op 'e Jouwer, en de rest kaam fan oare gemeenten. In jier letter wiene der 17 dopelingen, sadat it nedich wie de tsjerke te fergrutsjen. Yn 1862 gong men oer ta it bouwen fan in nije tsjerke. It is de tsjerke dy't der no noch stiet. Haitje Hantjes mocht de earste stien lizze, sa is te lêzen op de tinkstien boppe de yngongsdoar. Sa kaam der in fernijde gemeente, in gemeente mei in heel oare ynstelling as de âlde. In gemeente, dy't ek wer skiednis makke hat, mar dat is in oar ferhaal ...

De lêste fan de 'Fine Menisten'.

Hoewol de measten fan de oerbleaune leden fan de âlde gemeente al op jierren wiene, wiene der doch ek noch jongeren dy't yn Balk bleaun wiene. Jongeren, dy't stipe by elkoar sochten en fûnen, kontakten dêr't ek wer houliken út fuort kamen en sa waard de âlde tradysje doch noch min of mear fuortset.

De lêste, dy't rjochtstreeks ôfstamde fan de âlde gemeente, en har der ek noch mei ferbûn field, wat û.o. útkaam yn de klean dy't se droech, wie Tjiets Rinkes Haitjema,

Tjiets van der Sluis- Haitjema yn de âlde klaaiing, de lêste fan de 'Fine Menisten'

Grêfstien fan Ruurd Johannes Smid

iennichst bern fan Rinke Haitjema en de jong ferstoarne Siebrig Visser.

Tjiets Haitjema troude, al net sa jong mear, mei Gerrit v.d. Sluis. Se krigen gjin bern. Tjiets waard âld- se stoar yn 1939. Aldere Balksters ha har noch wol kend. Se herinnerje har as in yn har sels kearde, freonlike frou, ien mei in sobere styl fan libjen. Se wie net ûnbemiddeld; ferskillende ynstânsjes waarden yn har testamint betocht, wêr ûnder uteraard de meniste gemeente.

Mei har dea kaam in ein oan in âlde, rike tradysje, in tradysje, dy't allinnich noch yn neilitten geskriften trochlibbet .....

Jan Zantema, Balk

‘... en zeiden ons aardsch vaderland vaarwel’

Liverpool, 17 April, 1853.

Waarde vrienden!

Wij zijn, Gode zij dank! nog gezond en welgemoed; dit is iets, dat gij zeker wel het eerst zult willen weten. Onze reis heeft zich nagenoeg op de volgende wijze toegedragen:

Den negenden april, omstreeks 6 ure, hebben wij, gelijk gij weet, Tacke Zijl en daarmede den frieschen bodem verlaten. Zondag den 10den kwamen wij te Spaarndam nog vroeg genoeg binnen, om naar kerk te gaan. De predikant had zijne woorden uit Joh. 23, het zeggen van Christus aan Thomas: *zalig zijn zij, die niet zien, en nogtans geloven*. Hij sprak met ernst en nadruk, en zijne woorden strekten mij tot troost en aansporing in ons doel. Ten een ure vandaar vertrokken, voeren wij door Haarlem, hadden vervolgens het gezigt op de droog gemaakte meer en bewonderden op onderscheidene plaatsen de schoonheid van Hollands streken. Dingsdag ten 11 ure kwamen wij te Rotterdam, en, hoewel het nog niet de bepaalde dag was, begaven wij ons dadelijk naar het kantoor van de heeren Byrness en Co., bij welke wij onze plaatsen besteld hadden. Deze raadden ons maar dadelijk onze goederen over te schepen in eene hunner stoombooten, die op vertrek lag, omdat wij veiliger te Liverpool konden wachten. Na veel drukte gelukte het ons toch gereed te komen. Wij vertrokken des nachts en zeiden ons aardsch vaderland vaarwel.

Onze plaats op de boot was ongelukkig uitgevallen. Daar wij niet hadden kunnen besluiten ons in het ruim bij de pakkisten te behelpen, verkregen wij eene plaats boven bij de machine, waar de wind door vele reten en naden eene al te vrije doortogt had, en wij veel koude leden. Daarbij kwam een hevige tegenwind en vreeselijke zeebeweging, waardoor onze overtocht over deze zee in plaats van 24 bijna 36 uren duurde. In weêrwil van de koude brak ons spoedig het angstzweet uit en werden de meesten onzer zeeziek. Te midden van al deze ellende werd ik eenmaal bijna opgewekt tot lagchen, want ik zag eene zwaarlijvige bovenlandsche vrouw, die ons even te voren vanuit de hoogte met minachting had aangezien, nu in hare benaauwdheid naar ons toekruipen, en zich vertrouwelijk nederleggen naast de verachte Friezen. Toen dacht ik bij mij zelve, het is toch zeer natuurlijk, dat de staten van Amerika republikeinsch zijn, daar alle ingebeelde grootheid door soortgelijke omstandigheden op de reis daarheen eene zoo zware tuchtiging ontvangt.

Bij onze aankomst te Goole werden wij op eene onaangename wijze door de engelsche maatregelen van voorzorg verrast. Onze geleider had ons verzocht, onze goederen in te pakken, en hetgeen wij wilden medenemen bij ons te steken; het overige zou door hem naar Liverpool worden bezorgd. Wij waren nu bezig ons gereed te maken, toen de boot aan wal kwam, en wij, gelijk dit doorgaans gaat, ons haasteden om het schip te verlaten, in de meening van straks terug te keeren. Dadelijk werden wij door de

visteurs zoo scherp mogelijk doorzocht, zelfs op het ligchaam betast; doch het overige te halen behoorde tot de onmogelijkheden, want het werd aan niemand, die zijn voet aan wal gezet had, vergund dien weder aan boord te zetten. Daar stonden wij nu: - onze goederen aan boord half ingepakt, en wij half gereed, mijn zwager op muilen en sokken, en Cornelis op klompen. Zoo hebben zij de reis tot Liverpool gedaan, en zoo wandelden zij daar tot ieders verwondering rond. Mijn zwager zeide zeer bedaard: men kan hier geene wetten maken, maar men moet ze vinden. Hoe bezorgd ook, wij moesten ons schikken in de noodzakelijkheid, lieten onze goederen aan de leidsman over en gingen Goole in. Na ons voor 60 cents per man met een middagmaal versterkt te hebben, beklommen wij den spoorwagen en kwamen laat in den nacht te Liverpool aan. Deze reis leverde ons een onbeschrijfelijk gezigt op, dat ik onmogelijk in bijzonderheden kan beschrijven. In een spoorwagen te zitten in een vreemd gewest, en dan de schilderingen van Gods aardbodem voorbij te zien vliegen; nu tusschen, dan onder de bergen door, dan over het vlakke veld met de verschillende landgezigten, dan het onbegrijpelijke voorbijsnellen van andere spoortreinen, dit alles wekte in mij gewaarwordingen, die ik onmogelijk op het papier kan uitdrukken.

Te Liverpool bragt de geleider ons in een kosthuis, waar wij dagelijks 24 stuivers de persoon moesten betalen. Het schijnt een waar Babel. Evenmin als ik de grootheid der stad weet te schatten, kan ik het aantal kamers van onze herberg begroeten; Duitschers, Franschen, Engelschen, Hollanders loopen en spreken hier door een. Dagelijks vertrekken er, maar verschijnen er ook weder vreemde gezigten. Doch alles gaat in orde en vrede, en schoon wij in het spreken elkander niet verstaan, het luiden der etens klok verstaan allen. De bediening geschiedt met vlugheid. Mijne vrouw, die meermalen de keuken bezocht, verklaarde mij, zich geene doelmatiger inrigting tot bakken, koken en braden te kunnen voorstellen; men had, b.v. slechts een der kranen, die door den muur staken, om te draaijen, om koud, warm of kokend water te hebben. Sterke drank wordt er niet geschonken, zoodat wij met geene roerige jeneverhoofden te doen hebben. Vrijdagmiddag kwamen onze goederen, waarover wij zooveel zorg gehad hadden, aan; alles was aanwezig, doch een en ander nog al wat gehavend.

De vijf dagen, die wij hier moeten wachten, worden vlijtig door ons besteed om de stad te bezigtigen. Had Rotterdam mijne verwondering gewekt boven Amsterdam, nog meer verbaasde ik mij over het leven en de drukte van deze stad. Het schijnt hier de stapelplaats van de geheele wereld. Allerlei schepen vullen de havens in groote menigte. Waar wij ook kwamen, stonden wij verbaasd over den ijver, waarmede hier gewerkt en gejaagd wordt. Ieder is hier met den grootsten spoed bezig zijn doel te bereiken. Groote vragtarren, door 3 of 4 zware paarden getrokken, doorkruisen onophoudelijk de straten; jongens drijven ezelwagens. Alles teekent hier haast en werkzaamheid; lediggangers heb ik nergens gezien.

Dat het vertrek van vaderland, vrienden en verwanten mij hard viel, behoef ik u niet te schrijven. Eenen kring te verlaten, waaraan ik zoo veel te danken had, dierbare betrekkingen de hand te drukken met de gedachte: ik zie u welligt nimmer in dit leven weder, o! dit is eene gewaarwording, die niemand kent, die ze niet ondervond. Die scheiding deed mij dan ook het meest opzien tegen de reis. Doch gij kent de reden, die

mij als hoofdoorzaak daartoe deed besluiten. Was zij niet krachtig genoeg of ontbloot geweest van fundament, ik vrees, dat ik zou bezeken zijn bij de uitvoering. Wel te regt voelde ik dus aan mij zelven de waarheid der woorden bevestigd, die ik vroeger in uw midden verhandeld heb: *dat de godsdienst den mensch verheft op eene rots en ten dage des kwaads hem verbergt in hare tent.* - De gedachte: ik handel volgens plicht en overtuiging, mijn geweten mag onder den drang der omstandigheden geene valsche plooi ontvangen, was mij genoeg, om met moed de bitterste scheiding te trotseren. Wel heeft het mij tranen van weemoed, maar geene tranen van angst gekost, want de gedachte was steeds bij mij: *die iets meer bemint dan Christus, is zijns niet waardig.* Gelijk die gedachte eenmaal de kracht had, om Paulus geene hoogte noch diepte te doen ontzien en geene gevaren ter land en ter zee te schromen, zoo zette zij ook mij eene ongelooflijke kracht bij, en ik gevoel nog dagelijks, dat, als ik zwak ben, ik onzichtbaar als van boven door mijn godsdienstig beginsel gesterkt word.

Ik wensch, daar de Heer u zal sterken in alle lotgevallen die gij op uwe levensbaan ondervindt; dat geloof en hoop u bezielen, als tijdelijke uitzigten donker worden, opdat alle aardse bekommernissen door u blijmoedig gedragen worden met de gedachte aan den wijzen Albestuurder, die weet en geeft wat ons van noode is.

Uw vriend en broeder R.J.Sijmensma

William Turner, 'Rain Steam and Speed - The Great Western Railway', 1844

Dit is de eerste van vijf brieven, die Douwe Simon Gorter, predikant van de Doopsgezinde Gemeente in Balk en de grootvader van Herman Gorter in 1854 publiceerde in zijn 'Godsdienstige lectuur voor Doopsgezinden' om aan de achterblijvers in Balk, maar ook aan andere doopsgezinden in den lande te laten weten hoe het de menisten verging. Zo'n publicatie van brieven was toen niet ongewoon. In de 19e eeuw werden brieven afkomstig uit een ander continent als iets bijzonders beschouwd en ze waren van grote betekenis voor degenen, die ook overwogen te emigreren. Ze vormen een rijke bron van informatie over de overtocht en het leven daarginds in de Nieuwe Wereld. Sieger Rodenhuis baseerde een studie op verzamelingen Friese emigrantenbrieven uit de 19e eeuw: 'Friese pioniers in Amerika', Leeuwarden 1998.

Ook een Gaasterlander schreef zo'n brievenbundeltje, dat omstreeks 1880 uitkwam: 'Eenige jaren in Amerika. Van Gaasterland naar Indiana en Californië, medegeedeeld door John'. Deze John was Jan de Jong, zoon van een bakker uit Sloten. Hij schreef aan zijn familie en zijn neef Jacob Hepkema publiceerde zijn brieven als feuilleton in zijn krant, 'De Hepkema' in Heerenveen.

De hier afgedrukte brief is o.a. zo interessant omdat er zo levendig verteld wordt hoe deze mensen van het Friese platteland, waar het levenstempo en het vervoer nog net zo kalm zullen zijn geweest als in de 17e eeuw, in de internationale hectiek terecht kwamen van havensteden als Rotterdam en vooral Liverpool, toen na Londen de grootste haven ter wereld.

Ze kwamen in aanraking met de geavanceerde uitvindingen van die tijd als het stoomschip en de stoomtrein. Dat ze de overtocht naar Londen op een stoomschip maakten en naar Philadelphia zouden reizen op een stoomschip met bijgezette zeilen, was toen uitzonderlijk, want heel duur, maar maakte de reis wel korter en minder ongewis. De meeste emigranten in de 19e eeuw konden zich dat niet permitteren.

Prachtig is het verslag van de treinreis van Goole naar Liverpool als een ervaring, waarvoor woorden tekort schieten. De snelheid was niet zo hoog als je zou denken, ca. 50 km per uur, maar toch ongekend in een wereld waarin het vervoer nog werd beheerst door koets, paardentram en trekschuit. William Turner schilderde tien jaar eerder dit fenomeen: in een nevelig landschap duikt een zwart silhouet op bedekt met stoom en damp, die een ieder ontzag moet hebben ingeboezemd.

Nog één keer maakt de brief melding van een toen technisch hoogstandje: heet water uit een kraan, die uit de muur steekt. In Nederland was dat tot circa 1900 in een stad als Amsterdam alleen nog maar in de huizen van zeer welgestelden te vinden.

Wat de menisten betreft, hun contact met de toen moderne wereld was maar kort. Ze zagen nog een glimp van Philadelphia, dat, vonden ze, 'wel met de schoonste steden van Europa gelijkgesteld kon worden'. Daarna reisden ze per trein naar Pittsburgh en per pakketschip naar Marietta en vandaar zouden ze nog vele weken verder trekken en uiteindelijk terugkeren naar een bestaan, sterk verbonden met de natuur, en voorlopig primitiever dan ze ooit in Balk hadden gekend.

Iris Maaskant

Over grafsymboliek

De meeste mensen bezoeken weleens een kerkhof om het graf van een dierbare terug te zien of om in een meditatieve stemming even stil te staan bij de dood.

Op reis, vooral in Zuid-Europa, wanneer we om middeleeuwse kerken heen lopen, verbazen we ons over een heel andere, uitbundige grafcultuur: ijzeren en porseleinen bloemenkransen, vazen en foto's van overledenen sieren de graven, zo anders als bij ons. Om maar niet te spreken van de buitenissige grafkapellen vol beeldhouwwerk, die je kan vinden op beroemde begraafplaatsen als Père-Lachaise in Parijs en het begrafenis-eiland in Venetië.

Maar ook in Nederland bestaat er een rijke funeraire cultuur. Op 22 april j.l. hield Leon Bok voor belangstellenden en donateurs van het HWG in Mar en Klif een interessante lezing, waarbij hij ook inging op bijzondere graven en andere zaken op dit gebied, die juist typisch zijn voor Gaasterland. Een artikel van zijn hand vindt u verderop in dit nummer.

Hier willen we een paar voorbeelden noemen van de rijke symboliek op graven en toegangshekken. Het zijn vooral palmtakken in allerlei vormen (symbool van de overwinning op de dood), die de stenen sieren. Maar, wie langer kijkt, ziet veel meer: geknakte rozen of andere bloemen (kortstondigheid van het leven), klimop (altijd groen: eeuwigheid, eeuwige vriendschap, verbondenheid tot in de dood), klaverblaadjes (de drie-eenheid), aren (symbool van Christus, de eucharistie), de druiventros (het bloed en de offerdood van Christus en ook de eucharistie). Ook zijn er bijbelse symbolen als het kruis en het kruisbeeld en soms vallen persoonlijke symbolen op. Op het kerkhof te Oudega staat bijvoorbeeld op een graf een gemetselde kansel ter nagedachtenis aan een dominee.

Een goed geconserveerd ensemble vormt het smeedijzeren toegangshek naar de kerk in Harich, dat dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw, en dat we op de bladzijde hiernaast laten zien. Tussen twee symbolen van het uitdovende leven en de dood - de naar beneden wijzende gekruisde fakkels en de gekruisde zeisen - bevindt zich het symbool van de eeuwigheid: de slang, die in zijn eigen staart bijt.

In de bovenrand van het hek is de zandloper te zien, die de tijdelijkheid van het leven aangeeft (zie ook de omslag). De zandloper wordt gedragen door twee vleugels: rechts die van een duif, symbool van de dag, links een vleermuisvleugel (hier niet zo duidelijk), symbool van de nacht en de dood. Tenslotte wordt het hek bekroond door een vlinder, die juist uit de rups te voorschijn is gekomen: symbool van de onsterfelijke ziel, die zich bevrijdt uit het aardse lichaam en het aardse leven.

De slang, die in de eigen staart bijt, vinden we terug op een dubbelgraf in Sloten. Een ander ontroerend gebruik was het plaatsen van een afgebroken zuil op het graf van een jong mens of een kind, dat in de kracht van zijn leven plotseling wordt weggerukt.

Meer over grafcultuur en symboliek vindt u op www.dodenakkers.nl.

Iris Maaskant

Master Jelle Meinesz en nazaten in Gaasterland.

Inleiding.

In nummer 2 van “Fan Klif en Gaast” werd door Johan Groenewoud in de rubriek ‘Zoekplaatje’ een foto uit 1910 geplaatst met daarop het personeel van ‘De Volharding’ in Balk, waaronder drie familieleden van hem en directeur Meinesz. Bij navraag in de familie bleek directeur Meinesz, Simon Meinesz, een zoon van Meine Meinesz te zijn. Deze Meine Meinesz was een kleinzoon van Jelle Meinesz. De naam Jelle Meinesz klinkt de meeste Balksters bekend in de oren, omdat de Jelle Meineszleane naar hem genoemd is. Wie was nu deze Jelle Meinesz, de stamvader van de familie Meinesz en wat deden hij en zijn nazaten in Gaasterland?

Voorouders van Jelle Meinesz.

Jelle Meinesz stamt uit een oud Schoterlands geslacht van boeren, verveners, dorpsrechters en ouderlingen van de Nederlands Hervormde Gemeente.

In de mannelijke lijn kunnen we in de familie teruggaan tot Tiaerdt Tiaerds, die rond 1530 in Schoterwold werd geboren en overleed in 1603. Onder zijn nakomelingen vinden we Jeip Tiaerds (± 1565-1637), Jolle Jeips (±1600-1677), Gabe Jolles (±1630-1677) en Jolle Gabes (±1660- voor 1718) met zonen Gabe Jolles (±1700-1775) en Tjeerd Jolles (±1700-1775), de grootvader van Jelle Meinesz.

Tjeerd Jolles (±1700-1776) geboren en getogen in Nieuwehorne was naast boer ook molenaar. Hij trouwde met Trijntje Lammerts, die in 1730 overleed. In 1732 hertrouwde hij met Grietje Meines uit Oolderbekoop. De voornaam Meine van Grietje’s vader kwam zo als patronymicum in de familie om later door Grietje’s kleinzoon Jelle tot achternaam te worden versteend. Uit het tweede huwelijk van Tjeerd Jolles werd o.a. Meine Tjeerds (1736-1803) geboren.

Meine Tjeerds trouwde in 1768 met Hinke Jelledr.. Het echtpaar kreeg zeven dochters en vijf zonen, waarvan Jelle Meinesz als tweede kind en oudste zoon in 1771 in Nieuwehorne geboren werd. Meine Tjeerds was een man van aanzien. Hij was boer en dorpsrechter en van 1788 tot zijn dood in 1803 ouderling van de Nederlands Hervormde Gemeente in Nieuwehorne.

Jolle Gabes (1740-1802), een zoon van Gabe Jolles en Aaltien Luitiens was een volle neef van Meine Tjeerds. Hij vestigde zich in Oudehaske als huisman, veenbaas (vervener) en koopman.

Daarnaast was hij dorpsrechter in Oudeschoot. In 1771 trouwde hij met Sjoerdje Annes. Net als zijn vader was hij zeer welvarend. Hij bezat in 1765 drie koeien, in 1768 19.2 ha land en in 1775 zeven koeien. Hij was één van de Friese veenbazen, die in de duurdere huizen woonden. Jolle Gabes en Sjoerdje Annes kregen negen kinderen, waarvan de oudste dochter, Finne Jolles, in 1796 trouwde met haar achterneef Jelle Meinesz.

De Meerweg op een gravure uit vermoedelijk de 17e eeuw. Jelle woonde in het huis, dat nu nummer 7 is, waarschijnlijk één van de kleine topgevels.

Geheel links herberg ‘Het Zwaantje’

Jelle Meinesz, Master Jelle.

Jelle Meinesz werkte aanvankelijk bij zijn vader Meine Tjeerds op de boerderij en verliet in 1789, op achttienjarige leeftijd, zijn geboortestreek om zich als onderwijzer in Oudemirdum te vestigen. Waarschijnlijk heeft hij door zelfstudie en als ondermeester het vak geleerd. Men kon schoolmeester worden als men hervormd gezind, godsvruchtig en van goed gedrag was. Lidmaat van de Hervormde Kerk was ook een vereiste. Jelle was dat toen nog niet. Dit kan van minder belang geweest zijn, gezien de toen heersende crisis in de republiek (1781-1795), waarin de patriotten zich begonnen te roeren. De patriotten, die vaak uit christelijk verlichte kringen afkomstig waren, wilden de uitgesloten burgers bij de politiek en het bestuur betrekken en zo hun invloed doen toenemen. Hierbij waren ze duidelijk geïnspireerd door de Amerikaanse Onafhankelijkheid van 1776. In 1781 werd een pamflet “Aan het Volk van Nederland” verspreid met scherpe kritiek op de incapabele en weifelachtige stadhouder Willem V en opgeroepen tot het indienen van petitieën en burgerbewapening om de vrijheid te verdedigen, de zogenaamde vrijkorpsen. De onlusten leidden in 1786 tot overvallen. Met hulp van de Pruisische troepen werd het Oranjeregime in 1787 hersteld. Veel patriotten vluchten naar Frankrijk, waar zich in 1789 de eerste tekenen voordeden, die in 1792 leidden tot de Franse revolutie en het uiteindelijk aan de macht komen van Napoleon Bonaparte in 1799. In de strenge winter van 1794-1795 kwamen de Fransen, deels over het ijs, naar Friesland met hun welbekende leus “Vrijheid, Gelijheid en Broederschap”. Stadhouder Willem V werd verdreven en de patriotten konden

terugkeren vanuit Frankrijk en het heft in handen nemen. De Bataafse republiek met een uitgebreid hervormingsprogramma was een feit. In 1796 kwam een nationale vergadering voor het eerst bijeen. Er werd een verbond gesloten met de Franse Republiek tegen een zeer hoge prijs. Maastricht, Venlo en Zeeuws Vlaanderen werden afgestaan, een schadevergoeding van honderdmiljoen gulden moest worden betaald en de Franse bezettingsmacht van 25.000 militairen, die regelmatig vervangen werd, moest worden onderhouden. Zo kwamen 200.000 militairen hier weer op krachten.

De hervormingen hadden ook gevolgen voor het onderwijs, dat tot dan geheel in handen van de Hervormde Kerk was. In 1795 vond een scheiding van staat en kerk plaats. De school was in het vervolg een zaak van de staat en openbaar en leidde zo tot de jarenlange schoolstrijd. In 1796 werden de schoolmeesters in Balk, Wijckel, Oudemirdum, Mims-Bakhuizen en Harich afgezet, omdat ze weigerden de “Verklaring volgens publicatie der Representanten van het Volk van Friesland d.d. 11 maart 1796 van alle ambtenaren” te ondertekenen. Aangifte voor een nieuwe schoolmeester kon voor 12 mei plaatsvinden. Het traktement voor Balk bedroeg 160 c.g. (Carolusgulden) met vrije woning en verdere emolumenten. Later in de Leeuwarder Courant van 30 juli 1796 werd “ieder kundig en cordaat Patriot” opgeroepen om te solliciteren naar de functie van onderwijzer en voorzanger van de openbare school in Balk, omdat de onderwijzer S.S. Teyema een beroep had aangenomen in Harlingen en “binnen korten tijd derwaard zal vertrekken”. Dit had ook gevolgen voor Jelle Meinesz. Hij werd in mei 1796 benoemd tot schoolmeester aan de “openbare” school in Balk en ging in het schoolhuis wonen. In hetzelfde jaar, en wel op 31 juli 1796, trouwde hij te Hoornsterzwaag met zijn achternicht Finne Jolles. Op 16 oktober 1796 werd hij bevestigd als lidmaat van de Hervormde Gemeente te Nieuwehorne in tegenwoordigheid van zijn vader Meine Tjeerds, toen ouderling van de gemeente.

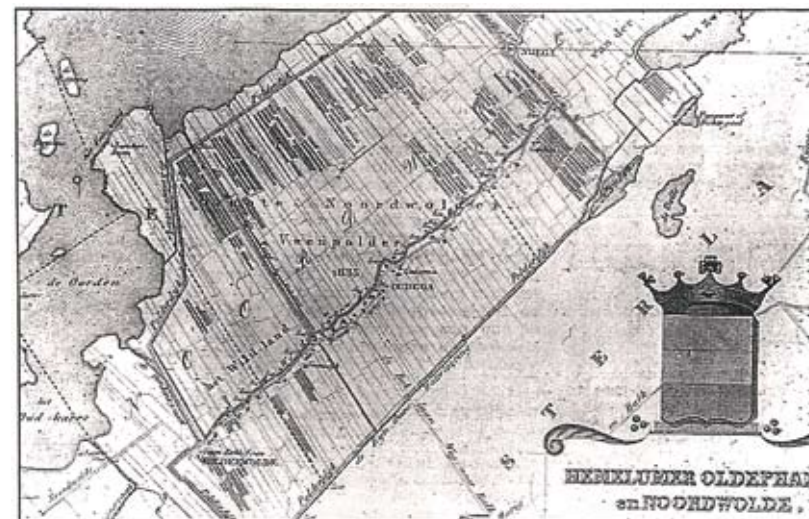
Uit het huwelijk van Jelle en Finne werden in Balk tien kinderen geboren: Meine (1797), Jolle (1799), Hendrik (1801), Sjoerd (1804), Hinke (1806), Gabe (1808), Sjoerdje (1810), Tjeerd (1812), Anne (1814) en Catharina (1817). Zij werden gedoopt in de Nederlands Hervormde kerk van Balk.

Op 31 december 1811, de laatste dag van het jaar, nam Jelle samen met zijn 7 kinderen bij decreet van Napoleon als familienaam Meines, zijn patronymicum, aan. Hij ondertekende de akte met J. Meinesz en de naam is vanaf die tijd altijd met sz geschreven. Finne Jolles nam op dezelfde dag samen met haar familie als achternaam Veening aan. De naam werd ontleend aan het beroep van haar vader, die vervener was.

Jelle stond bekend als een kundig en ijverig onderwijzer. Hij werd zo de oudst bekende schoolmeester aan de openbare school van Balk. De schoolvorderingen, die hij met zijn leerlingen bereikte werden opvallend genoemd. In 1803 viel hem een prijs ten deel, waarover de toenmalige inspecteur schreef: “dat hij niet na kon laten om aan de kundige en ijverige schoolonderwijzer J. Meinesz den verdienden lof te geven over de aanzienlijke verbeteringen welke in het onderwijs ter zijner school aanstonds in het oog vielen”. Zijn jaarlijks traktement van de Staten bedroeg tot 1798 50 c.g., in 1804 f 280 plus schoolpenningen en in 1810 f 610. Onder zijn schoolmeesterschap werd in 1808 een nieuwe school gebouwd.

Ontvanger der rijksbelastingen.

Rond 1805 werd Jelle gaarder van Napoleon en later van 1812 tot 1848 ontvanger der rijksbelastingen. Hij deed toen afstand van zijn schoolmeesterschap. In 1814 komt hij nog wel voor op de lijst van onderwijzers in Friesland, die “uit ’s lands kas nog te goed hebben hun traktementen van het jaar 1814”. Waarschijnlijk is Jelle door het huwelijk met zijn nicht Finne vermogend geworden en zo in staat geweest deze functie te vervullen. Men kon alleen ontvanger der rijksbelastingen worden als men zelf over enig kapitaal beschikte. Inde men te weinig dan moest men het ontbrekende bedrag zelf bijbetalen.

Kaart uit 1850 van de Groot Noordwolderveenpolder, waarop de in verving zijnde gebieden duidelijk zichtbaar zijn.

Vervener.

Jelle bleek ook een uitstekende koopman te zijn, die zich bezig hield met verving, houthandel en later ook met de verkoop en verhuur van onroerend goed. Hij ontdekte, dat het laagveengebied gelegen tussen de Fluessen en de Rien (water ten zuiden van Elahuizen en Oudega) zeer geschikt was voor verving (turfwinning) en zo kwam het oude vervenersbloed weer boven. Hij zorgde ervoor, dat de verving in dit gebied tot bloei kwam en dat heeft hem geen windeieren gelegd. Tussen 1804 en 1810 kocht hij hiervoor het land aan. In het begin werkte hij samen met koopman Hendrik Brands van der Goot uit Balk onder de firmanaam J. Meinesz en Compagnie. Daarnaast worden nog genoemd Harm ten Wolde, koopman te Amsterdam, waarmee hij samen met Hendrik B. van de Goot in 1806 in Oudega 125 pondmaat land kocht op nummer 20 en in 1808 18 pondmaat op nummer 18. In Oudega en Nijega kocht hij samen met Harm Rikke 44 pondmaat en in 1810 alleen nog eens 115 pondmaat in

Kolderwolde. Zo bezat hij uiteindelijk in 1838 samen met zijn zoon Jolle in Oudega en Nijega op 22 nummers 609 bunder en 38 roeden land. Hiervan was 2/3 deel van hem en 1/3 deel van zijn zoon Jolle.

Intussen was Jelle met zijn gezin verhuisd naar een huis met houtschuur aan de Luts op nummer 20 en 21. Volgens de eerste kadastrale kaart van Balk in 1832 is hij eigenaar van huis, erf en bergplaats van wat nu Meerweg 7 is. (Kadastrale gemeente Balk, sectie A nummer 292, huis en erf en sectie A nummer 293, bergplaats.)

De verdienste van Jelle Meinesz is geweest, dat hij inzag dat het land na het afgraven en uitbaggeren voor de turfwinning niet zo achtergelaten kon worden. De gebieden met petgaten, die in Friesland overbleven na de verving, veranderden vaak in grote waterplassen en gingen verloren voor bewoning en leidden tot armoede. Daarom richtte hij samen met anderen de Groote Noordwolderveenpolder op. Voor het drooghouden en in bedwang houden van de waterstand in de polder werden vier molens gebouwd: 'De Hersteller', 'De Hoop', 'De Voltooier' en 'De Vooruitgang'. Vanaf de brug op de Bokkelaene ziet men aan de Rien nog twee oude huisjes liggen, waarvan één zeker een oud molenhuis is. Bokkelaene is trouwens afgeleid van bok, de praam, waarmee het veen en de turf werd vervoerd.

Na de verving kon het land in de polder geschikt gemaakt worden voor het boerenbedrijf. Voor het veen verwijderd kon worden moest eerst de bovenste laag afgeplagd worden. De afgeplagde zoden werden na de verving over de achtergebleven laag grond heen gekruide en hiermee vermengd. Daarnaast werd hiervoor ook per boot aangevoerde terpaarde gebruikt. Zo ontstond vruchtbaar land, waarop boerderijen gebouwd werden en de veenbaas vaak als boer ging wonen.

In latere jaren diende de Groote Noordwolderveenpolder als voorbeeld bij de verving van het vierde en vijfde veendistrict Ængwirdum bij Heerenveen.

De veenarbeiders, die het uiteindelijke werk moesten doen, waren hoofdzakelijk Duitsers afkomstig uit de omgeving van Osnabrück en Münster. Ze kwamen in mei en

vertrokken weer in de herfst. Voor deze arbeiders waren het tijden van zware arbeid en grote ellende. Ten tijde van het hoogtepunt van de veenderij rond 1840 kwam het werkvolk voortdurend in verzet. In de jaren hieraan voorafgaand was er ook al wel regelmatig onrust, vooral rond Oudega en Kolderwolde, veroorzaakt door de Westfaalse arbeiders. Dit leidde op 8 mei 1840 tot een staking onder de Duitse arbeiders, "de trekkers", die de "inlandsche" turfmakers dwongen hetzelfde te doen. Dit ging met nogal wat geweld gepaard, waarop de grietman van Hemelum Oldephaert en Noordwolde (H.O.N.) een ijlbode naar Leeuwarden stuurde om militaire bijstand te vragen. En zo arriveerde op zondag 10 mei een detachement militairen in Koudum. Daar ze vanaf Leeuwarden waren komen lopen, moest er eerst gerust worden. Toen ze de volgende dag naar Oudega gingen, vonden ze daar opvallend weinig arbeiders. Deze waren al op de hoogte van de komst van het regiment en hadden zich verstopt in de aangrenzende bossen van Harich. Hierop vroeg de grietman van H.O.N. aan de grietman van Gaasterland of hij in diens gebied mocht optreden. Dit mocht en zo trok grietman Gerardus A. Avenhorn van Nauta aan het hoofd van de militairen Harich binnen om zo'n 150 arbeiders uit de bossen te verdrijven. Het duurde nog een week voor de rust terugkeerde en de staking voorbij was. In de jaren hierna werd nog een aantal keren gestaakt, waarbij de "trekkers" de "inlandsche" arbeiders van het werk afhielden en dreigden hun armen en benen te zullen breken. In 1851 en 1858 werd weer de hulp van de militairen ingeroepen om de stakers over de gemeentegrenzen te jagen. Met het afnemen van de verving kwam ook een einde aan deze roerige tijden.

Houthandel.

Ook buiten Friesland was Jelle actief. Zo leverde hij in 1826 via zijn zwager Luitje Jolles Veening (1785-1845), die ook rijksontvanger was, voor f 485.07 hout voor de restauratie van de kerk te Hellendoorn.

In Balk had hij een scheepstimmerwerf en helling, bekendstaand als 'De Helling'.

Familie aangelegenheden.

Op 29 augustus 1826 overleed Finne Jolles Vening op 53 jarige leeftijd, "na eene genoegelijke echtverbintenis van ruim 30 jaren". Zij was een hartelijke en geliefde huisvrouw. Jelle hertrouwde op 30 maart 1828 met Eelkjen Poppes, grossierse in sterke dranken. Zij was de dochter van Bouke Pieters en Baukjen Jans Poppes en weduwe van Jan Brants van der Goot, die in 1826 was overleden.

In 1828 vond een scheiding van goederen plaats. Terwijl zoon Jolle met zijn vader de veenderijen beheerde, werkte zoon Tjeerd in de bescheiden houtnegotie van zijn vader. Bij de scheiding van goederen bleef Jolle met zijn vader de veenderijen beheren en kreeg Tjeerd de voorhanden zijnde houtvoorraad, een helling en timmerschuur, de helft der contanten en pretentiën betreffende de houtnegotie. Dit leidde voor Tjeerd en zijn gezin tot een verhuizing van de Lytseside aan de Luts naar het zesde huis naast de houtschuur en het huis van zijn vader, nu Meerweg 8, alwaar hij een ijzerwinkel begon. In hoeverre 'De Helling' met scheepstimmerwerf overging naar Tjeerd is niet

geheel duidelijk, daar Jelle in 1832 nog genoemd wordt als eigenaar van de scheepstimmerwerf.

Helaas overleed Eelkjen Poppes op 27 december 1847, na een korte maar hevige ziekte van slechts vier dagen, op 65 jarige leeftijd en werd Jelle, toen 76 jaar, voor de tweede keer weduwnaar. Hij schreef: "Hoe groot en smartelijk mij en onze kinderen dit verlies zij, zal ieder beseffen, die de overledene in haar nuttige leven van nabij gekend heeft. De troost met de hoop eens beteren levens, ondersteune mij in mijnen hooge jaren, in deze treurige omstandigheden".

Zelf stierf Jelle Meinesz op 17 juli 1848 in Balk als een zeer vermogend man, die hoog in aanzien stond.

Nazaten van Jelle Meinesz in Gaasterland worden in het volgende nummer besproken. Hierbij alvast een voorproefje met een koartdicht van de volksdichter Sjoerd Meinesz.

Der wier fen âlds al neat
Det mear it praet bedoar
As 't pochen op yensels
En 't rabjen oer in oar.

(Vanouds was er al niets
Dat het praten meer bedierf
Dan pochen op jezelf
En roddelen over een ander.)

Aafke F. Meinesz., Harich

Funerair erfgoed in Gaasterlân-Sleat

Begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten zijn vaak ondergewaardeerd als het gaat om cultureel erfgoed. Fryslân bezit juist nog heel veel bijzonders op dat gebied en de gemeente Gaasterlân-Sleat is daarop geen uitzondering. Voor de lezing die ik hield op 22 april jl. in Mar en Klif bezocht ik alle begraafplaatsen in Gaasterlân-Sleat. Dat leidde ondermeer tot de conclusie dat alles wat over de grafcultuur verteld kan worden in Fryslân ook op de een of andere manier terug te vinden is in deze gemeente.

Gaasterlân-Sleat telt anno 2009 veertien begraafplaatsen. Vier daarvan zijn gemeentelijk en de overige bijzonder. Bijzonder in de zin van de wet, wat betekent dat ze in handen zijn van een kerkgenootschap, stichting of familie. Die tien bijzondere begraafplaatsen zijn overwegend van hervormde signatuur, terwijl twee rooms-katholiek zijn. Twee van de gemeentelijke begraafplaatsen dateren van na de Tweede Wereldoorlog en zijn buiten de bebouwde kom aangelegd op een wijze die men destijds passend vond. Die in Sloten is allang weer ingehaald door de bebouwing,

maar die bij Balk is ver genoeg van de bebouwde kom aangelegd. De overige twaalf begraafplaatsen hebben allemaal iets van doen met een kerk en die zouden we dan ook beter een kerkhof kunnen noemen. Ook daar waar geen kerk meer staat is een klokkenstoel vaak genoeg om te weten dat er in het verre verleden ooit een kerk heeft gestaan. Dat is het geval in Ruigahuizen en in Mirns. In Nijemirdum is juist de kerktoren blijven staan waardoor het overduidelijk is dat hier ooit een kerkgebouw stond.

Zoals gezegd is in Gaasterlân-Sleat van alles terug te vinden op het gebied van de funeraire cultuur, maar er zijn ook enkele zaken die hier wat meer vertegenwoordigd zijn dan elders in Fryslân of het noorden van Nederland. Heel bijzonder is de grote hoeveelheid grafpalen die men op de kerkhoven kan tegenkomen. Deze duiden het aantal graven aan waarover een familie op het kerkhof kon beschikken. Dit gebruik kan men in heel het Noorden van Nederland nog wel aantreffen, maar is in de dorpen van Gaasterland nog goed vertegenwoordigd. Sommige grafpaaltjes zijn fraai uitgewerkt, zodat het niet eens opvalt dat het hier niet om grafmonumenten gaat. Maar dit gebruik staat onder druk, getuige het aantal grafpalen dat soms achteloos bij het schuurtje op de begraafplaats is neergegoid. Van die schuurtjes, eigenlijk vroeger lijkenhuisjes, bezit Gaasterlân-Sleat nauwelijks nog gave exemplaren. Vaak zijn ze vervangen door functionele, eigenlijk niet passende, houten schuren in eigentijdse materialen. Het lijkenhuisje op het kerkhof van Mirns is dan ook nog een mooie verwijzing naar het oude type lijkenhuisjes dat na 1872 op elke begraafplaats diende te staan. Heel bijzonder is het lijkenhuisje onder de calvarieberg op het kerkhof van Bakhuizen. Het wordt helaas niet meer gebruikt en is in verval geraakt.

Het materiaal dat op de begraafplaatsen in Gaasterlân-Sleat het meest gebruikt is, is hardsteen. Het is niet echt hard want het is een kalksteensoort afkomstig uit de omgeving van het Belgische Namen. Het is vaak niet de eerste kwaliteit die men toepaste, maar goed genoeg om de eeuwen te trotseren. Een enkele keer ziet men ook nog marmer maar het is duidelijk dat graniet het pleit aan het winnen is. Gepolijst graniet is gemakkelijker te onderhouden, zo stellen de steenhouders en gaat langer mee. Dat mag waar zijn, maar met al die glimmende stenen wordt het eigenlijk een beetje een dode boel. Geen korstmos kan meer een plekje krijgen, wat feitelijk jammer is. Dat het gelukkig ook anders kan, is her en der te zien. Nieuwe grafmonumenten in een oude vormgeving die passen bij het karakter van de begraafplaats.

Een ander materiaal dat men snel over het hoofd ziet is giet- of smeedijzer. In een aantal toegangshekken is dit materiaal toegepast, net als in grafhekken. De ene keer wat uitgebreider dan de andere keer. Gietijzer zien we ook nog terug in nummerpaaltjes op sommige kerkhoven, zoals in Nijemirdum. Elders zijn die al vaak vervangen door betonnen paaltjes, of zelfs kunststof. Fraai is ook het gietijzeren naambordje dat voorkomt aan een hek in Oudemirdum.

Dat niet alleen nummerpaaltjes in beton werden gegoten wordt her en der duidelijk als kiezels op een grafmonument bloot komen te liggen. Zogenaamde cement- of betonsteen werd rond de Tweede Wereldoorlog veelvuldig toegepast bij gebrek aan natuursteen of vanwege de hoge kosten. De tekst werd vaak aangebracht op een zwart-

glazen plaat. Inmiddels is deze toepassing zeldzaam aan het worden, vooral vanwege betonrot en de kwetsbaarheid van de glazen platen.

Op een enkele plaats zijn ook nog oudere sporen van de funeraire cultuur zichtbaar, zoals een deel van een oude grafsteen dat zomaar ergens op het kerkhof in Nijemirdum ligt. De tekst is nog slechts ten dele leesbaar maar het is duidelijk een oudere zerk die mogelijk ooit in de kerk heeft gelegen. Nog ouder is de sarcofaagdeksel, mogelijk zelfs twee, die bij de toren in Oudemirdum ligt. De delen zijn van rode Wezer zandsteen en onmiskenbaar van een sarcofaag. Dat deze middeleeuwse deksels hier achteloos buiten liggen is voor het behoud ervan niet bevorderlijk.

Funeraire cultuur kan ook op een andere wijze beleefd en gezien worden. Zo kan op het kerkhof van Mirns een bijzonder oorlogsverhaal geïllustreerd worden aan de hand van een restant van een grafsteen. In 1944 stortte een geallieerde bommenwerper neer op het kerkhof, vernielde de klokkenstoel en vele grafmonumenten en grafpalen. Eén daarvan bleef staan, als herinnering aan deze verschrikkelijke dag. De klokkenstoel werd weer opgebouwd en het kerkhof weer opgeknapt, maar die ene steen staat nog steeds gehavend op het kerkhof. De oorlog had ook voor sommige begraafplaatsen gevolgen, zoals in Bakhuizen en Nijemirdum.

Oorlogsgraven in Bakhuizen (links) en Nijemirdum.

Hier liggen enkele oorlogsgraven van gesneuvelde bemanningen van bommenwerpers. De Amerikanen die op het kerkhof van Mirns terecht kwamen zijn echter overgebracht naar Margraten. Een indirect gevolg van de Tweede Wereldoorlog is ook in Nijemirdum waar te nemen: de door de Japanse bezetting gegroeide afscheidingsbeweging in Nederlands Indië leidde er in 1948 toe dat de Republiek Indonesië werd uitgeroepen. De strijd die Nederland nog voerde tegen de republiek was vergeefs. Vele loyale Molukkers kwamen dan ook in de jaren vijftig naar Nederland, met de belofte dat ze ooit konden terugkeren. In Gaasterland werd speciaal voor islamitische Molukkers in 1954 een kamp ingericht. Hier verbleven op het hoogtepunt enkele honderden Molukkers. In 1969 werd het kamp gesloten en werd het geheel met de grond gelijk gemaakt. Wat resteerde waren de graven van hen die stierven terwijl ze in het kamp woonden. Zij kregen een islamitische begrafenis in Nijemirdum, dat immers een algemene begraafplaats bezit. Een van de graven is van Achmed Tan, de leider en initiatiefnemer van het kamp. De islamitische grafmonumenten in Nijemirdum maken het funeraire erfgoed in Gaasterlân-Sleat zo wel heel waardevol.

Islamitische graven in Nijemirdum

Wie na het lezen van dit alles nieuwsgierig is geworden moet zelf maar eens een kijkje gaan nemen op een van de begraafplaatsen in de gemeente. Dan zal ook nog een ander fenomeen wellicht opvallen: de rijke symboliek op de grafmonumenten. Al met al een rijke funeraire traditie die het waard is om nader te beschouwen en zeker ook om voorzichtig mee om te gaan. Dat dit laatste niet voor niets wordt gezegd mag blijken uit het feit dat in Gaasterlân-Sleat nog maar twee graftrouwen voorkomen. Graftrouwen of kransdozen kwamen vanaf eind 19de eeuw veelvuldig voor maar werden na de jaren vijftig en zestig steeds minder geplaatst. In Fryslân is deze graftrouw nog ruim vertegenwoordigd, maar helaas zijn de meeste in deze gemeente verdwenen.

Leon Bok

Werkgroepen

Verschillende werkgroepen verdiepen zich in de Gaasterlandse geschiedenis. Er is heel veel uit te zoeken. Informatiecentrum Mar en Klif beschikt over een omvangrijke collectie historische documentatie. Daarnaast is er natuurlijk ook veel te vinden in het Gemeentearchief in Balk en in de Openbare Bibliotheek.

Hieronder een overzicht van de werkgroepen, met de namen, telefoonnummers en e-mailadressen van de coördinatoren. Donateurs die willen meedoen, kunnen zich bij hen aanmelden.

Inventarisatie en Documentatie

Sietske Dijkstra (0514-602299),
sclinzel@hotmail.com

Beeldmateriaal en Publicaties

Iris Maaskant (0514-602909),
maask@planet.nl

Dorpen en Gehuchten

Jan de Vries (0514-603614),
jdvbalk@hetnet.nl

Visserij en Scheepvaart

Ruud Guys (0514-682120),
rudolfguys@planet.nl

Kunst en Cultuur

Bram de Smit (0514-603918),
smit-wassenaar@kpnplanet.nl

Archeologie

Klaas Vermeulen (0514-522336)

Het is tijd voor een goede buur.

Als bank heb je je maatschappelijke verantwoordelijkheden. Niet alleen nationaal, ook lokaal. Een prettige samenleving begint nou eenmaal bij u in de straat, om de hoek, in de wijk. Daarom sponsort de Rabobank ook plaatselijke projecten en initiatieven. En dat doen we graag. Het is tenslotte ook onze buurt.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank

€ 3,50

een Viro Gaas van 2000 Leuning's Roubie woller 2000 maken een Gaas

product

Dayas Ayle van 25 in een Graad

D E